

Dr. Gosztonyi Gergely

Fake news, avagy a demokratikus paradoxon

Kutatási jelentés

Összefoglaló

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

2023. december 5.

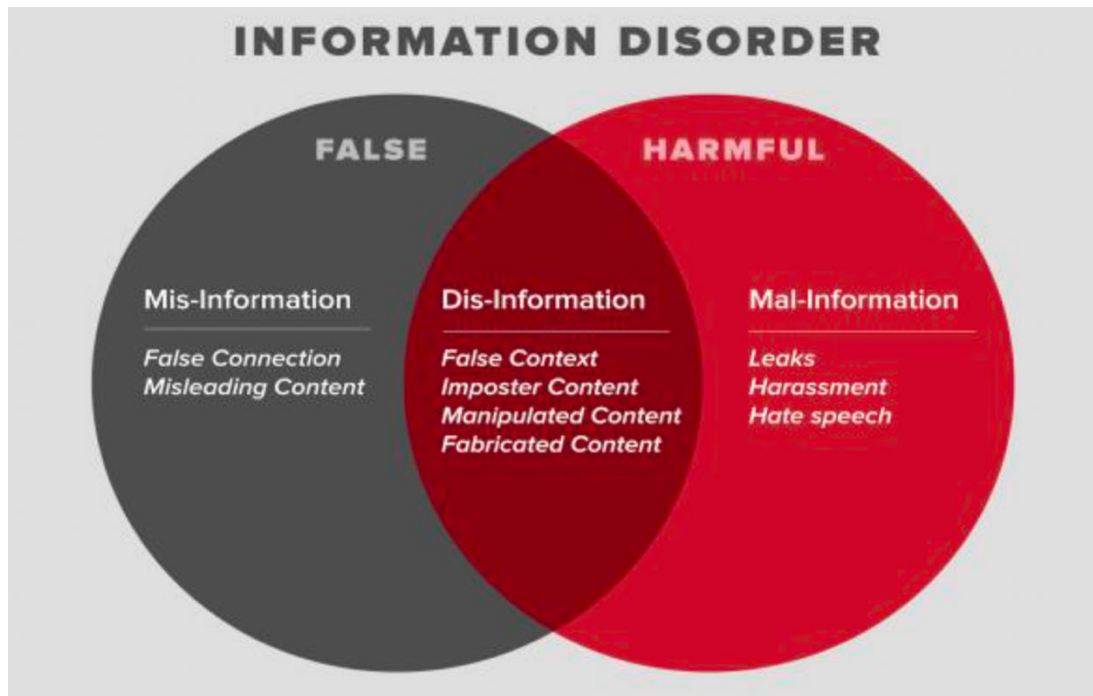
A fake news fogalma úgy és olyan mértékben lett használatos a nyilvánosságban, hogy valójában kevesen tudnák megmondani, hogy mit is jelent. A fake news, avagy a demokratikus paradoxon című kutatási jelentés e kaotikus fogalmi diszkusszióba próbál olyan szempontokat beemelni, amelyek közelebb vihetnek bennünket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy érdemes-e ezzel a kifejezéssel foglalkozni, vagy olyan mértékben (direkt vagy indirekt módon) lett „politikailag terhelt”, hogy már a tudományos térben elvesztette relevanciáját. És bár 2017-ben a Collins szótár az év szavának választotta, „egy ideje már »szellőztetést« javasolnak a kutatók a nyelvhasználatban”. Az online térben azonban bizonyosan létezik a probléma: „az álhírek több emberhez jutottak el, mint az igazság; az álhírek legfelső 1%-a 1000 és 100 000 közötti emberhez jutott el, míg az igazság ritkán jutott el 1000 embernél többhöz”.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a fake newsnak nincs olyan definíciója, amely széles körben elfogadott lenne, hiszen ez egy „több meghatározással rendelkező gyűjtőfogalom”. Ahány kutató, annyiféle definíció. És sokszor úgy érezni, hogy ebben a definíciós káoszban nincs vezénylő irányelv, ám ez téves következtetés. A kutatások alapján két nagy csoportot lehet felállítani:

1. Az egyik csoport a létrehozás felől közelít a kérdéshez, azaz a közlőt és helyzetét vizsgálja meg. Ezen körben a közlő pozícióját, a közlés szándékát, a közlés tartalmát, tényyszerűségét, illetve ritkábban a terjesztés módját szokták vizsgálni.
2. A másik csoport befogadói oldalról vizsgálja a kérdést, azaz azon hatásokat és következményeket tartja elemzésre méltónak, amelyeket a fake news kivált.

Az első csoport kapcsán érdemes citálni a széles körben idézett Claire Wardle és Hossein Derakhshan szerzőpáros gondolatait, akik az információs zavar (information disorder) fogalma alá terelik be az összes kérdést. Ennek alapján megkülönböztetnek:

1. A hamis információ sérelemokozás szándéka nélküli megosztását, a félretájékoztatást (misinformation);
2. A hamis információ sérelemokozás szándékával történő megosztását (disinformation);
3. Az igaz információ sérelemokozás szándékával történő megosztását (mal-information).

1. ábra. Az információs zavar három típusa (Wardle–Derakhshan, 2017)

A vizsgált szerzők kisebbsége foglalkozik a befogadói oldallal, ám annak vizsgálata során nem megkerülhető az a kérdés, hogy a kommunikációt körülvevő világszintű problémák hogyan és miként befolyásolják az egyes értelmezéseket, és ezáltal a hamis hírek okozta hatásokat. A fake news és a dezinformáció nem csupán a véleménynyilvánítás jogával áll szoros kapcsolatban, hiszen a kérdés kapcsán politikai, gazdasági, társadalmi problémák ugyanúgy felmerülhetnek. Az internet határokön átnyúló jellege könnyen nemzetbiztonsági kérdéssé is változtathatja a fake news terjedését. Ennek alátámasztására a legfontosabb demokratikus folyamatba, a választásokba való beleavatkozás kérdését érdemes hangsúlyozni. A hamis hírek széles körű terjedése könnyen alááshatja a közbizalmat a demokratikus intézményekben is, erre példaként a Covid-19-világjárvány közben széles körben terjedő – legtöbbször hamis – elméletek példáját érdemes citálni, illetve az oltással kapcsolatos elméletek is befolyásolhattak akár emberéleteket is. Ezek következtében – mellékhatásként – óhatatlanul a hatások között kell megemlíteni még a médiába általában vetett hit és bizalom csökkenését, amely bár már korábban megkezdődött, az álhírek exponenciális növekedési volumene egyértelműen hozzájárul a hitelességi pecsét elvesztéséhez.

Végeredményben a második csoportba tartozók arra a következtetésre jutnak, hogy a hatások tekintetében a legfontosabb, hogy azokba a demokratikus folyamatokba vetett hitet támadja, amelyre fejlett társadalmaink épülnek. Ahogy Sacha Altay és szerzőtársai

fogalmazznak: a fake news „nem csupán a közösségi média által okozott izolált, technikai probléma”, hanem része egy sokkal nagyobb képnek.

A kutatási jelentés ezután vizsgálja azon nemzetközi soft law eszközöket, amelyekkel a kérdést hosszú ideig kezelni próbálták. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) véleménynyilvánítás szabadságáért felelős különleges jelentéstevője, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) sajtószabadság-felelőse, az Amerikai Államok Szervezete (OAS) véleménynyilvánítás szabadságáért felelős különleges jelentéstevője és az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága (ACHPR) véleménynyilvánítás szabadságáért és az információhoz való hozzáférésért felelős különleges jelentéstevője közös nyilatkozatokat adtak ki, az Európai Unió pedig egy önkéntes aláírású dokumentummal, „A dezinformáció visszaszorítását célzó uniós gyakorlati kódex”-szel próbálkozott. Ez utóbbi aláírói kötelezettséget vállaltak az alábbi kérdések kapcsán:

- A politikai és a közügyekkel kapcsolatos hirdetések átláthatósága;
- A dezinformáció terjesztőivel kapcsolatos demonetizálási intézkedések a reklámelhelyezések kapcsán;
- A tudatos fogyasztói magatartás előmozdítása;
- A tényellenőrzők és a kutatók szerepvállalásának erősítése.

A magatartási kódex nem tartalmazott konkrét, jól értelmezhető indikátorokat, így a gyakorlati haszna alacsonynak bizonyult. Ennek szinte következménye volt a 2022-es „A dezinformáció visszaszorítását szolgáló megerősített gyakorlati kódex”, amely erőteljesebb intézkedéseket tartalmazott:

- Határozottabb intézkedések a dezinformáció bevételi forrásainak elzárására;
- A hirdetések átláthatóságának növelése;
- A hamis vagy félrevezető tartalmak azonosítását és bejelentését lehetővé tevő felhasználói eszköztár bővítése és megerősítése;
- A tényellenőrzés lehetőségeinek bővítése.

A kutatási jelentés megvizsgálta a magatartási kódexek alapján leadott alapjelentések és jelentések helyzetét is. 2023 szeptemberében immár az első adag alapjelentéssel összevethető jelentést is leadták a VLÓP-k, így kiderült például, hogy:

- A Google jelezte, hogy 2023 első felében több mint 31 millió eurónyi reklámot akadályozott meg abban, hogy az EU-ban dezinformációs szereplőkhöz jusson.
- A Meta jelezte, hogy a dezinformációra utaló figyelmeztető felirattal ellátott tartalmakkal találkozó felhasználók 95%-a nem kattintott rá az információra.
- A TikTok jelezte, hogy 832, az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos videót ellenőriztek, amelyek közül 211-et távolítottak el a tényellenőrzés következtében.

A kutatási jelentés bemutatja az Európai Unió aktív, kezdeményező szerepét, ami „az internet történetében először tereli az erőviszonyokat az Egyesült Államoktól Európa felé”. Ennek egyik példája a 2022 őszén elfogadott digitális szolgáltatásokról szóló rendelet (DSA), amelynek a Hivatalos Lapban megjelent szövege szerint a legfőbb cél, hogy a jogszabály „biztonságos, kiszámítható és megbízható online környezetet biztosítson, kezelve a jogellenes tartalmak online terjesztését és azokat a társadalmi kockázatokat, amelyeket a dezinformáció vagy más tartalmak terjesztése okozhat”. A kutatási jelentés bemutatja a rendelet dezinformáció elleni küzdelemmel összefüggő szabályait, amelyek közé az alábbiakat helyezhetjük:

- Megbízható bejelentők;
- Bejelentési és cselekvési mechanizmus (NAM);
- Felhasználói jogosítványok a tartalommoderálás kapcsán;
- A közvetítő szolgáltatók átláthatósági jelentési kötelezettségei;
- Rendszerszintű kockázatértékelés;
- Algoritmikus átláthatóság és bírságok.

A kutatási jelentést a megoldási lehetőségek bemutatása zárja. A komplex intézkedéscsomag fontosabb elemei az alábbiak lehetnek:

- A. Nem csupán rövid távú (1 év), hanem közép- (3–5 év) és hosszú távú (5 évnél hosszabb) javaslatok kidolgozása.
- B. A jogi szabályozásnál „lényegesen kiterjedtebb közpolitikai eszköztár” használata. Ebben a körben fontos lenne az átláthatóság biztosítása, a média- és információs írástudás erősítése, a dezinformáció kiszűrését biztosító technikai eszközök fejlesztése vagy az európai hírökoszisztéma diverzitásának és fenntarthatóságának biztosítása.

- C. Amennyiben megoldható, nem csupán a klasszikus állami jogi szabályozás használata szükséges, hanem az érintett felek bevonásával megvalósuló társszabályozás is.
- D. Állami szabályozás esetén is kerülni kell a büntetőjogi jellegű szankciók használatát.
- E. A médiaműveltség általános növelése, amivel a kritikus gondolkodásra való képesség növelhető az online tartalmak esetében is, ezzel pedig hozzájárulva ellenállóképesebb demokráciák működtetéséhez.
- F. A politikai polarizációra való szándék tudatos csökkentése a politikai szereplők részéről.
- G. Az újságíróképzések fejlesztése a képzési curriculum kiegészítésével az álhírek vonatkozásában.
- H. Az online platformoknak is mindent meg kell tenniük a problematikus tartalom helyes felismerése és eltávolítása érdekében.
- I. Független tényellenőrző hálózatok és oldalak létrehozása, működésük támogatása. Ezen hálózatok létrehozása és működtetése – egyes európai államokban – akár állami kötelezettségként is elképzelhető lenne.
- J. A megbízhatónak tekintett tartalmak független szervezetek általi megjelölésének rendszere.
- K. Az átláthatóság növelése a tartalmak tekintetében, nem csupán a benne foglalt információk, hanem az adott tartalom „forrása, előállítása, szponzorálása, terjesztése és célzottsága tekintetében” is.
- L. A különféle botok használata tekintetében annak egyértelművé tétele, hogy milyen szándékkal történik a felhasználás.
- M. A mesterséges intelligencia által vezérelt ajánlási és terjesztési algoritmusok jobb megismerhetősége.
- N. Ajánlások megfogalmazása a médiatermékek számára, amelyekben az információk igazságtartalmának fontosságára hívják fel a figyelmüket.
- O. Tudatosító kampányok lefolytatása mind az állam, mind a civil szervezetek, mind a média részéről, amelyek arra világíthatnak rá, hogy milyen (szöveges és képi) tartalmakba érdemes nagyobb bizodalmat helyezni.
- P. A problémásnak tekintett tartalmakkal szembeni felhasználói jogok és lehetőségek jelentős bővítése. E pont kapcsán érdemes említeni a jelentési lehetőségeket, a nagy cégek visszajelzési kötelezettségeinek bevezetését, a moderálási gyakorlatok egységesítését vagy a jogorvoslati lehetőségeket.
- Q. Esettanulmányok készítése, amelyek lépésről lépésre magyarázzák el, hogy milyen apróbb (vagy nagyobb) jelekből lehet észrevenni egy hír esetében, hogy hamis.
- R. A dezinformáció visszaszorítását szolgáló megerősített gyakorlati kódex alapjelentéseinek és jelentéseinek szisztematikus feldolgozása és elemzése.

- S. Az online óriásplatformok és a nagyon népszerű online keresőprogramok DSA alapján történő éves rendszerszintű kockázati jelentéseinek szisztematikus feldolgozása és elemzése.

„A fake news paradox valósága, hogy egyszerre a demokratikus működés velejárója, mégis mélységesen antidemokratikus.” Hogyan lehet mégis e demokratikus paradoxont kezelni? A fenti – holisztikus megközelítésű – javaslatok komplex használata könnyű és végleges megoldást talán nem kínál, de hozzájárulhat a kérdés mederben tartásához.